

Nişanyan Kürt adının tarihi

Kürtlerin siyasi bir varlık olarak tarih sahnesine çıkışı, benim bildiğim, 10. yy'dır. "Kürt bir çoban" olarak tanımlanan Bad (yahut Badh) b. Dostak 983 yılında Miyyafarkin'de (şimdiki Silvan) yönetimi ele geçirir. Onunla başlayan Mervani sülalesi, Türklerin gelişinden önceki kaotik yüzyılda batıda Urfa'dan doğuda Bitlis ve Cizire'ye uzanan alanda egemenlik iddia eder. Başlıca bilgi kaynaklarımız 11. yy'ın ikinci çeyreğinde yazan Süryani tarihçi Nusaybinli İlyas (Elias d-Nisibin) ve 13. yy başlarında yazan Cezireli Arap tarihçi İbnü'l-Asîr'dir. Silvan'daki tarihi Mala Badi köprüsü Bad'ın adını taşır. Yanılmıyorsam Silvan yöresinde halen etkili olan Badikan aşireti kökünü Bad'a dayandırır.

Bu beyliğe hangi anlamda "Kürt" adı vereceğiz, yeterli bilgim yok. Belki "Kürtlerin egemenliği altında bir Arap/İslam beyliği" demek daha doğrudur, nitekim aynı yörede daha sonra kurulan Artuklu devletlerine de "Türklerin egemenliği altında Arap/İslam beyliği" demeyi tercih ederim. Yazı dili Arapçadır. İbn Wahşiyya'nın "kadim Kürt alfabesine" dair aktardıklarını fantezi olarak görmek daha doğru olur. Mamafih 1129 yılı civarında yazan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un aktardığı eğer doğruysa, 1032 tarihli (Rumca?) yazışmada Mervani egemenliğinin adı Krtasdan (Kurdistan) adıyla anılmaktaydı (ed. Bedrosian §22).

Demek ki "Kürdistan"ın bu topraklarda "Türkiye'den" en az kırk sene daha eski olduğuna hükmedeceğiz.

Düne kadar bildiğim buydu. Ancak dün, gayb aleminden bana sık sık yazan alim bir dostumun himmetiyle bilgimin çerçevesi bir hayli genişledi. Aktarayım.

Yunanca Κούρτιοι kavim adı en erken Polybios'un MÖ 146 tarihli Historia'sında geçiyor. Buna göre Media valisi Molon MÖ 220 yılında Nusaybin yakınında 3. Antiokhos'un ordusuyla çatıştığında en çok Κούρτιοι sapançılarına (σφενδονητῶν Κουρτίων) güvenmekteydi (Perseus §5.52).

Milattan hemen sonra yazan Amasyalı coğrafyacı Strabon bu bilgi kırıntısını detaylandırır (Perseus §11.13.3). Amasyalıya göre Media ülkesinin kuzeyi soğuk ve dağlık bir ülkedir. Burada Zagros dağı ile Niphates dağı (Güneydoğu Toroslar? Bitlis/Siirt dağları?) arasındaki bölgede "göçebe ve haydut" olan Kadus'lar, Amard'lar, Tapyr'ler, Κούρτιοι ve buna benzer diğer halklar yaşar. Pers ülkesindeki Κούρτιοι ile Armenia ülkesinde halen Mardoî adı verilen Amard'lar aynı şekildedir (τῆς αὐτῆς εἰσὶν ἰδέας).

Κούρτι sözcüğünde ilk ünlüyü sanırım eski Attik telaffuza göre /ü/ diye okumak lazım, yani Kürti. Latin alfabesine genellikle y ile Cyrtii diye aktarılır.

Mard'lara değinmesi ilginç. MS 4. yy'da Ermenistan Tarihi yazan Bizanslı Faustus'a göre (Pavstos Büzantatsi) "Mard-başı" yahut "Mard-beyi" (mardpet) unvanını taşıyan zat Ermeni askeri aristokrasisinin önemli bir üyesiydi. Memleketi, anlaşıldığı kadarıyla, bugünkü Van'ın Saray ve Özalp ilçeleri olmalı. Kürti'lerle Mard'ların "aynı şekil" olması ne demek, bir fikrim yok. Strabon sanki "Ermeni siyasi sitemine dahil olanlara Mard, Pers diyarında olanlara Kürti denir" gibi bir şey kastetmiş, ama emin olamadım.

Kadus'lar (Καδοῦσοι) ve Tapür'ler hakkında bilgimiz yok. İlki acaba Hakkari kasabası yakınında kadim bir siyasi ve dini merkez olan Kudşanis (Kaduşan-?, şimdiki adı Konaklı) ile alakalı olabilir mi?

İran'da Sasaniler devrine ait Kārnamag-i Artaxşār-i Pābakān adlı Pehlevice menkıbede (muhtemelen 6. yy. ikinci yarısı) Kurdān kavmi birkaç kez zikredilmiş. MacKenzie'nin transkripsiyonundan bir örnek:

ud sāsān šubān ī pābag būd ud hamwār abāg gōspandān būd ud az tōhmag ī dārā ī dārāyān būd ud andar duşxwadāyīh ī alaksandar *niyāgān ō wirēg ud nihān-rawišnīh ēstād ud abāg kurdān šubānān raft.[1]

Tercümesi: "During the evil reign of Alexander, the descendants of Dārāb privately lived in distant lands, wandering with Kurdish shepherds."

Bütün bunlardan benim çıkardığım sonuç, bölgede İrani diller konuşan (veya konuşmayan) çeşitli kavimler vardı, bunlardan biri olan "Kürt"ler 10. yy'da Arap imparatorluğunun dağılma ve İslam ümmetinin etnik birimlere ayrışma sürecinde bölgesel bir egemenlik kurdular, alanlarını batıda Urfa'ya kadar genişlettiler.

*

Daha eskisi hakkında bir şey biliyor muyuz?

MÖ 401 yılında ordusuyla beraber buralardan geçen Atinalı Ksenofon, Cizre'nin kuzeyinde, Dicle ırmağının solundaki dağlık ülkede yaşayan Kardukh (Καρδοῦχοι) kavminden söz eder. Bunlar Pers kralına tabi değildir ve savaşta (sapanla?) taş atarlar. Ksenofon'dan dört yüz yıl sonra Strabon (§16.1.24) eskilerin Kardukh adını verdiği kavmin şimdi Gordü/Gordi (Γορδουάι) olarak adlandırıldığını belirtir. Gordyenê (Gordi-istan) diyarında Pinaka, Satalka ve Sareisa kentleri vardır; üç hisarı olan ilki, üç kent gibidir. Bu üç yerin en az ikisini teşhis edebiliyoruz. Pinaka halen yerel dilde Finik adı verilen Şırnak-Güçlükönak ilçesine bağlı Damlarca (Finikê rewî) ve Eskiyağı (Finikê geli) köyleridir. Satalka Cudi Dağının batı ucunda, Türk güvenlik güçleri tarafından boşaltılıp yerle bir edilmiş olan eski Şax, resmi dilde Çağlayan köyüdür. Sareisa ise, kesin olmamakla birlikte, Şırnak (eski adı Sirunak/Şirunak) kasabası olabilir. Asur kayıtlarında kral I Tiglath-Pileser'in MÖ 1100 civarında kazandığı zaferle anılan Şaraişa/Şereşa mevkiî burası olsa gerekir.

MS 2. yy başında Plutarkhos (Lucullus §21 vd.), 4. yy'da Antakyalı Ammianus Marcellinus (Rer. G. §15.2, §18.6) Gordyenê/Gorduenê ülkesi hakkında bilgi verirler. Ülke Roma ile İran arasında birkaç kez el değiştirmiş, fakat ikisine de tam boyun eğmemiştir. Armenia ülkesinin bir cüzüdür, fakat kendi kralları/beyleri vardır. Ermeni kralı Tigranes'in yeni kurduğu Tigranocerta (Dikranakert) kenti bu ülke sınırları içinde veya yakınındadır (belki Batman yakınında, Garzan nehrine adını veren eski Erzen kenti?). Ermeni illerinden Albak (halen Başkale'ye bağlı Albayrak) Gorduene vilayetine dahildir. Demek ki merkezi Şırnak-Cizre olan, belki farklı dönemlerde Batman'dan Hakkari ve Başkale'ye, hatta belki İran'da Salmas'a kadar egemenlik sahası kuran bir oluşumdan söz ediyoruz.

Kardukh'taki ukh eki, Ermenice çoğul takısı olan +k' olabilir. Yani "Kardu" diye bir ulus varsa Ermenice bunlara topluca Karduk' denir, sondaki k /kh/ gibi telaffuz edilir. Ksenofon'un Kardukh'ları ile Roma döneminin Gordi/Kordi'leri, yukarıda gördüğümüz Kyrti/Kürti'lerle aynı mıdır? Büyük ihtimalla öyle olmalı, ama kesin konuşmak zor. Modern milliyetçilik öncesi çağda aynı kavmin farklı kolları, birbirinden az çok ayrışan adlarla ayrı kimlikler oluşturabilir,[2] kavmin kendine verdiği adla yabancıların verdiği ad ayrı olabilir, hatta yabancılar komşu kavmi bilerek ya da bilmeden yanlış adlandırabilir.[3]

Ermenice kaynaklarda geniş anlamda Gordyenê ülkesinin adı Korçayk' Վորճայք olarak geçer. 7. yy'a ait Ermenice Aşkarhatsuyts Աշխարհացոյց adlı coğrafya rehberi bu diyarın ilçelerini sayarken, Pinik Փինիկ kalesinin bulunduğu merkez ilçeye Korduk' veya Kordik' Վորդիկ, Վորդիք adını verir. Mamafih bu bilgiye çok da güvenmeye gelmez, çünkü Aşkarhatsuyts Yunancadan çeviridir ve yer adlarını antik edebi kaynaklara göre "düzeltmiş" olması muhtemeldir. Diğer tüm kaynaklarda Finik-Şırnak yöresinin Ermenice adı Tmorik' Տմորիք olarak gösterilir. Eski Ermenice metinlerde başka yerde Kurd, Kardu, Gordu, Gordi vb. adına rastlanmaz.

Halen Türkiye'de eski adı Gercanis veya Gercigan/Kerçikan olarak telaffuz edilen üç yer var. Biri Erzincan'ın Refahiye ilçesi, biri Tatvan'ın eskiden ayrı bir ilçe olan Reşadiye bucağı, üçüncüsü Müküs/Bahçesaray'da bir köy. Üçünün de Ermenice aslı Garcıgank, akkuzatif Garcıganıs, eski dilde Karçgank' Կարճկանք. "Korçayk'lılar" demek.

Yani "Kürt" mü demek? "Kürt" ne demek? Düşünmeli.